

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI

B E L L E T E N

1 9 6 0

TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARINA TOPLU BİR BAKIŞ VE ÖDEVLERİMİZ

Türkoloji adını verdiğimiz bilim kolunun tarihi Avrupa'da XIV. yüzyıla kadar çıkar. Bu çağda Osmanlı Türkleri Avrupa uluslarıyla temasa geçmişler ve böylelikle Avrupalılar şimdiye kadar ancak IV-VI. yüzyıllarda yaşayan Ammianus Marcellinus, Priskos, Apollinaris Sidonius, Jordanes, Prokopios, Menandros Protektor ve Gregorius de Tours gibi yazarların ve daha sonra X-XI. yüzyıllarda yaşayan Konstantinos Porphyrogennetos ve Anna Komnena gibi tarihçilerin eserlerinden tanıdıkları Türkler üzerine daha etraflı bilgiler edinmek ihtiyacını duymuşlardır. Osmanlı Türklerinin Anadolu'ya gelip yerleşmesi sırasında Pian del Carpine Asya'da bir geziye çıkarak 1246 da Karakurum'da "büyük han"ı ziyaret etmiştir. Ondan sonra Felemenk'li Villem van Ruysbroek (Rubruquis) 1253-55 yıllarında Volga Tatarlarını ve Karakurum'u ziyaret etmiş ve De moribus Tartarorum: Itinerarium Orientis adı altında bir eser bırakmıştır. 1275 te Venedik'li tanınmış gezgin Marco Polo "büyük han"ın yanında konuk olarak kalmıştı. Bunların ziyaret ettikleri ülkeler üzerine verdikleri bilgiler Avrupa'da büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. XIII - XIV. yüzyıllarda Ebu Hayyan (Kitabül-idrak li-lisanü'l-etrak), İbnü Mühenna (Hilyetü'l-insan ve hilbetü'l-lisan) gibi Arap dilcileri Mısır Kıpçakçası üzerinde çalışmışlardır. Bu arada XIII. yüzyıl İranlı tarihçilerden Cüveyni, Cihankûşa adlı eserinde ilk olarak Orhon anıtlarından haber vermiştir. Avrupa'da Türk dilleri üzerine XIV. yüzyılın başında Codex Cumanicus adıyla tanınan bir eser meydana getirildiğini biliyoruz. Osmanlı Türkleriyle Avrupalılar arasında savaşların başlaması, türkoloji alanındaki çalışmaların artmasını sağlamıştır. Bu alanda en çok savaş tutsaklarının çalıştığı görülüyor. Bunların başında 1396 Niğbolu savaşında Yıldırım Bayezit'e tutsaklığa düşen Alman Johann veya Hans Schilt-

berger gelir. 31 yıl süren tutsaklığı sona erdikten sonra Schiltberger tutsaklık hayatını ve savaş serüvenlerini anlatan bir seyahatname (Reisebuch) yazmıştır (1427). Bu seyahatnamede Hıristiyanların Pater noster dualarının Türkçesini de vermiştir. Bu dua, Avrupa'da basılan en eski Türkçe metin sayılır. Fatih'in İstanbul'u almasından sonra, 1456 da günün Rum patriği Gennadios Skholarios, Hıristiyanlığın itikatnamesini kaleme almış, bu yazı Türk hükümdarının emriyle Türkçeye çevrilmiş ve bu çevirme Yunan harfleriyle zaptedilmişti. Bundan aşağı yukarı 30 yıl sonra, II. Murat zamanında Mühlbach'lı bir Alman tutsağının yazdığı Tractatus de moribus, conditionibus, et nequitia Turcorum adlı eser, Türklerin âdet ve geleneklerini Avrupa'ya tanıtmıştır. Bu eserde Got harfleriyle yazılmış Türkçe metinler de vardır. XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman zamanında 1528 de Macaristan'da tutsak olarak alınan Slavon asıllı Bertalan Georgievits adlı bir Macar, tutsaklıktan kurtulduktan sonra, 1552 de Roma'da De Turcarum moribus epitome adlı bir eser yayımlıyarak Osmanlı İmparatorluğunda yaptığı gezi intibalarını anlatmış ve bu arada Türkçe metinler de vermiştir.

İstanbul'dan sağlanan bir vekayinameye dayanan Löwenklau, 1688 de Frankfurt'ta Annales Sultanorum Otmanidarum adı altında bir eser yazarak, Türk filolojisinin ilk çalışmalarından birini vermiştir. XVI - XVII. yüzyıllara ait türkoloji ürünleri arasında Benedetto Ramberti'nin Libri tre delle Cose de Turchi (Venedig, 1543), Barthélemy d'Herbelot de Molainville'in Bibliothèque Orientale ou Dictionnaire Universel contenant généralement tout ce qui regarde la connaissance des peuples de l'Orient (Paris, 1625-1695), Sir Paul Ricaut'ın The History of the Present State of the Ottoman Empire (Londra, 1686) adlı de eserleri ayrıca anılmalıdır.

Tutsakların meydana getirdiği bu eserler yanında, Osmanlı Türkleriyle girişilen siyasî ve ticarî münasebetleri göz önünde tutan İtalyanlar da Türk dili ve Türklerle ilgili eserler vermeğe başlamışlardır. 1533 te Floransa şehri İstanbul balyosu Filippo Argenti, İtalya'da Osmanlı Türkçesinin kurallarını tesbit eden ilk eseri meydana getirmişti (Regola del parlare turco). Bu eserden sonra İtalyan ve Lâtin dillerinde Türk grameri üzerine pek çok eser yazılmıştır. Bunların en eskileri, İtalyan Pietro Ferraguto'nun 1611 de yazdığı, fakat yayımlıyamadığı eserle Alman Hieronymus Megiser'in 1612 de yayımladığı Türkçe gramerdir. Bu çağlarda çıkan belli başlı gramer ve sözlüklerin yazarları şunlardır: Pietro della Valle (1620); A. Du Ryer (1630); G. Molino (1641); F. M.

Maggio (1642); Bernardo da Parigi, Pietro de Albavilla (1665); G. Podestà (1669); W. Seaman (1670); Harsányi Nagy J. (1672); A. Mascisci (1677); Fr. M. Meninski (1680); J. D. Schieferdecker (1695)... Felemenkli N. Witsen, Noord en Oost Tartarye (1692) adlı eserinde, Carpine, Rubruquis ve Marco Polo gibi, gezdiği yerler üzerine Avrupalılara bilgi vermiştir. XVIII. yüzyılda artık gramer ve sözlük alanındaki çalışmaların bir kat daha arttığını görüyoruz. Bu arada G. B. Toderini'nin Türk edebiyatı (*Letteratura turchesca*, 1787) adlı eserini belirtmek lâzımdır. Bu çağda yazılan önemli eserlerden biri de J. Deguignes'in *Histoire générale des Huns...* (1756-58) adlı eseridir.

1709 Poltava savaşında İsveç kralı XII. Karl'ın teğmenlerinden Philipp Johann von Strahlenberg, Ruslara tutsak düşerek Sibiryaya sürülmüştür. Sibiryada kaldığı süre içinde, burada oturan Türk, Tatar, Fin-Ugor ve Samoyed boylarının dillerini öğrenmiş ve bu bilgilerine dayanarak *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia* (1730) adlı eserini yazmıştır. Bu eserde adı geçen diller arasında birtakım karşılaştırmalı listeler veren yazar, bu diller arasındaki yakınlık üzerinde de durmuştur.

P. S. Pallas, 1768-1774 yılları arasında Amur ırmağına kadar gitmiş, 1793-1794 te Güney Rusya ve Kırım'ı ziyaret etmiştir. *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs in den Jahren 1768-74* (1771-76) ve *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* (1787-89) adlı eserlerinde Türk dillerine de geniş yer ayrılmıştır.

Pallas'tan sonra Asya'da önemli bir gezi yapan Macar bilgini Körös'lü Sándor Csoma, Macarların ana yurdunu keşfetmek üzere yorucu bir Asya gezisine çıkmış, Tibet kaynaklarında Türklerle ilgili birtakım bilgiler elde etmiştir.

Aslen Çuvaş Türklerinden olan N. Y. Biçurin (rahiplik adı: İakinf) XIX. yüzyılın ilk yarısında Asya'nın muhtelif ülkelerini gezmiş, bu arada uzun bir süre Çin'de çalışmıştır. Eski çağlarda Orta Asya'da yaşayan kavimler üzerine Çin kaynaklarında tesbit edilen verileri toplayarak Rusçaya çevirmiş ve Orta Asya tarihi alanında çalışanlara sağlam bir kılavuz vermiştir (1851).

Yine Rus misyonerlerinden V. İ. Verbitskiy, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Altay çevresinde yaşayan Türk boyları arasında misyoner olarak çalışmış ve Altay Türk ağızlarını öğrenerek "Altay ve Aladağ ağızları"nın ilk sözlüğünü yazmıştır (1884).

Rusya'da bu sırada yetişen türkologlar arasında N. İ. İl'minskiy'in de önemli bir yeri vardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya, Çin, Tibet ve Sibirya'da yaptığı araştırma gezileriyle tanınmış olan G. N. Potanin, Türk ve Moğol boy ve dilleri üzerine değerli bilgiler toplamıştır.

XIX. yüzyıl başlarında Julius Klaproth, Asya ve Kafkasya'da geziler yaparak, Asya ve özel olarak Türk dilleri üzerine zengin bilgi toplamıştır. En büyük eseri, Asia polyglotta (Paris, 1823) adı altında çıkmıştır. Bu eserde, derlediği bilgileri dil gruplarına göre sıralamış, kelime listelerini de ayrıca Atlas adı altında vermiştir.

Tanınmış Fin bilgini M. A. Castrén 1838-1849 yılları arasında Rusya ve Sibirya'nın kuzey bölgelerinde araştırma gezileri yapmış, yine Fin bilginlerinden J. R. Aspelin Yukarı Yenisey bölgelerini araştırmış, 1889 da da Ruslardan N. M. Yadrintsev Orhon anıtlarını yeniden bulmuş ve tanıtmıştır. 1898-1908 yılları arasında Doğu Türkistan'da (Turfan, Hoço v. b.) araştırmalar yapan O. Donner, İ. D. Klements, A. Stein, A. Grünwedel, A. von Le Coq, P. Pel-liot, K. Otani v. b., Uygur yazı dilinin birçok kalıntılarını meydana çıkarmışlardır.

Savaş tutsaklarının ve gezginlerin çalışmaları yanında türlü amaçlarla kurulan birtakım kurul ve okulları da göz önünde tutmak lâzımdır. Bu kurulların en eskisi olarak 1627 de Roma'da kurulan Collegium de Propaganda Fide'yi gösterebiliriz. Bundan sonra, 1669 da Paris'te "Dil Oğlanları Okulu" (Ecole des Jeunes de Langues) adıyla bir okul açıldığını biliyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nu göz önünde tutarak meydana getirilen bu okul büyük bir ihtiyacı karşılamıştır. Fransa'dan sonra Avusturya'da da buna benzer bir okul açılmıştır (1753). Başlangıçta Orientalische Akademie adını taşıyan bu okul, 1851 de Lehranstalt für orientalischen Sprachen adını almıştır.

Avrupa'da ilk türkoloji kürsüsü Paris'te 1795 te açılan Ecole des Langues Orientales Vivantes'ta kurulmuştur. Bu kürsüde Türkçeyi okutan Beneham adında Keldanî bir papazdır.

Rusya'da I. Petro, memleketin coğrafî durumunu göz önünde tutarak, doğu dillerinin yüksek okullarda okutulmasını özel bir emirle öğretim kurullarına bildirmiştir (1700, 1702). Bundan aşağı yukarı yüz yıl sonra 1807 de Kazan şehrinde bir üniversite açılmış ve bu üniversitede Türk dillerinin öğretimine büyük bir önem verilmiştir. Yine bu çalışmalarla ilgili olarak, 1814 te Moskova'da Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü (Laza-

revskiy İnstitut Vostoçnikh Yazıkov) adıyla bir okul daha açılmıştır. Bu okulun adı 1920 de Doğu Bilimleri Enstitüsü (İnstitut Vostokovedeniya) diye değiştirilerek Rusya Bilimler Akademisine bağlanmıştır. Diğer taraftan 1819 da Petersburg'da Doğu Enstitüsü (Vostoçny İnstitut) adlı bir okul da meydana getirilmiştir.

İtalya'da da Türk dili ve Türklerle ilgili çalışmaların eski bir tarihe çıktığını biliyoruz. 1723 te Napoli'de kurulan Doğu Yüksek Enstitüsü (Istituto Superiore Orientale di Napoli) Türk dili öğretimine büyük bir yer vermiştir.

Berlin'de 1887 de açılan Doğu Dilleri Semineri (Ausland-Hochschule: Seminar für orientalische Sprachen) Türk dilleri alanında yeni bir adım sayılabilir.

Son olarak, 1906 da Londra'da da bir Doğu Araştırmaları Okulu (School of Oriental Studies) kurulmuştur (1941 de bu okul School of Oriental and African Studies adını almıştır). Bu arada Cenevre'de kurulan (1940) Dilmaçlar Okulunda (Ecole des Interprètes) da Türkçeye yer verilmiştir.

Doğu araştırmalarını artırmak ve derinleştirmek üzere Avrupa'da birtakım kurumlar meydana getirilmiştir. Bu kurumların en eskisi 1821 de Paris'te kurulan Société Asiatique'tir. Bundan sonra 1823 te Londra'da (Royal Asiatic Society) ve 1845 te Leipzig'de (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) buna benzer birer kurum daha meydana gelmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında (1883) Helsinki'de de türkoloji alanında verimli çalışmalar yapan bir kurumun (Suomalais-Ugrilainen Seura) temelleri atılmıştır.

Bu kurumların çalışmalarına paralel olarak başka ülkelerde birtakım bilim kurumları çalışmaya başlamıştır. Türkolojiye de yer veren ilk uluslararası doğucular kongresi (Congrès International des Orientalistes) 1873 te Paris'te toplanmıştır.

Bu kurumlar bir yandan araştırmaları ilerletmek, bir yandan da elde edilen sonuçları bilim çevrelerine bildirmek üzere birtakım dergiler çıkarmışlardır. Bu dergilerin başında Julius Klaproth'un 1802 de çıkardığı Asiatische Magazin'i (Weimar) saymak lâzımdır.

Birkaç yıllık bir süreden sonra bu dergiye son verilmişse de, 1822 de Paris'te çıkmaya başlayan Journal Asiatique, bu alanda ana bir dergi olmuştur. Bu derginin çıkmasından birkaç yıl sonra (1825) Petersburg'da da buna benzer bir dergi (Aziatskiy Vestnik) çıkmışsa da, ancak birkaç yıl yaşayabilmiştir.

1834 te İngilizlerin Asya Kurumu (Royal Asiatic Society) da bir dergi çıkarmaya başlamıştır (Journal of the Royal Asiatic Society). Bu dergiden sonra Alman Doğu Kurumu (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) 1846 da bir dergi (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft) çıkarmış, bundan başka 1859 da Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes adı altında bir yayın serisi kurmuştur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında (1862) Macar Bilimler Akademisi türkoloji yazılarına yer veren bir dil dergisi çıkarmaya başladığı gibi, Amerikan Doğu Kurumu (American Oriental Society) da Journal of the American Society adlı bir yayın organı kazanmıştır (1843). Bu dergileri Belçika'da çıkan Le Muséon (1831) takibetmiştir.

Finlândiya'da kurulduğunu yukarıda belirttiğimiz Suomalais-Ugrilainen Seura 1886 da Journal de la Société Finno-Ougrienne dergisini çıkarmış, 1890 da da Mémoires de la Société Finno-Ougrienne adlı bir yayın serisi kurmuştur. Bu kurumun dergi ve yayınlarında türkoloji yazılarına sık sık yer verilmiştir.

XX. yüzyılın başında (1901) Helsinki'de çıkan Finnisch-Ugrische Forschungen dergisi de bu kurumun çıkardığı önemli bir organdır.

Avusturya'da Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes dergisi 1887 de çıkmaya başlamıştır. (1837 de Göttingen'de de Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes adlı bir dergi çıkmışsa da, bunun yayın süresi pek uzun olmamıştır.)

1887 de İtalya'da da bir doğu dergisi çıkmıştır (Giornale della Società Asiatica Italiana).

1890 da Holânda'da çıkan T'oung Pao dergisi de türkoloji alanında önemli bir organ sayılır.

Rus Bilimler Akademisi de XIX. yüzyılın sonlarında (1894) bir dergi çıkarmaya başlamıştır (İzvestiya Akademii Nauk). Bu dergi yanında Rus Akademisi muhtelif yıllarda birçok yayın organları daha kurmuştur.

1898 de Berlin'de çıkmaya başlayan Orientalistische Litteratur-Zeitung doğu alanındaki araştırma ve yayınları tanıtmak üzere kurulmuştur.

Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Semineri 1898 de Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen adlı bir dergi kurmuştur. Bunun Batı Asya bölümünde önemli türkoloji araştırmalarına yer verilmiştir.

1900 de Macar türkologları türkoloji alanında önemli bir rol oynayan bir dergi kurmuşlardır. Keleti Szemle adını taşıyan bu dergi, Almanca, Fransızca ve İngilizce yazılara yer vermekle uluslararası bir karakter

kazanmıştır. Bu dergi yanında 1918 de Budapeşte'de çıkan Túrán dergisi de belirtilebilir.

Keleti Szemle dergisinin son cildi 1932 de çıkmıştır.

Macar türkologlarının çıkardığı önemli dergilerden biri de Kórösi Csoma-Archivum dergisidir. Kórösi Csoma Derneğinin organı olan bu dergi, 1921 de kurulmuş ve "Zeitschrift für türkische Philologie" alt başlığını taşımıştır. Bu dergi ikinci dünya savaşına kadar çıkmıştır(1944).

1906 da Uppsala'da Le Monde Oriental dergisi çıkmış, 1907 de de İtalya'da Rivista degli Studi Orientali dergisi kurulmuştur.

Polonya'da Doğu Kurumunun organı olan Rocznik Orientalistyczny dergisinin ilk cildi 1914 te çıkmıştır.

Birinci dünya savaşının sona ermesi üzerine Avrupa'da türkoloji araştırmalarının bir kat daha arttığını görüyoruz. Bu alanda yeni kurulan birkaç enstitünün verimli bir rol oynadığını da belirtmek lâzımdır. Bu enstitülerin başında Berlin Üniversitesine bağlı olarak kurulan Hungaroloji Enstitüsü (Ungarisches Institut) gelir. Macar Enstitüsü 1921 den başlayarak Ungarische Jahrbücher adı altında bir yıllık çıkarmıştır. Bu yıllığın büyük bir bölümü türkoloji yazılarına tahsis edilmiştir. Bu derginin son cildi 1943 te çıkmıştır. 1952 de bu yıllığın yerine Göttingen'de Ural-Altäische Jahrbücher adı altında yeni bir dergi çıkmağa başlamıştır. Bu dergide de türkoloji yazıları önemli bir yer tutmaktadır.

Almanya'da savaştan sonra çıkan dergilerden biri de Asia Major dergisidir (1924).

Birinci dünya savaşından sonra Finlândiya'da da yeni bir doğu dergisi daha kurulmuştur (1925). Fin Doğu Kurumu'nun (Societas Orientalis Fennica) organı olan bu dergi Studia Orientalia adı altında çıkmağa başlamıştır. Bu dergide türkolojiyle ilgili pek çok yayın vardır.

Çekoslovakya'da türkoloji araştırmaları Prag'da kurulan Doğu Enstitüsünün (Orientální Ústav) çalışmalarıyla sıkı sıkıya ilgilidir. Çekoslovakya üniversitelerinde çalışan öğretim üyelerinin meydana getirdiği bu enstitü, 1929 da Archiv Orientální dergisini çıkarmağa başlamıştır. Bu dergide yabancı türkologların yazılarına da yer verilmiştir. Amerikada Harvard Journal of Asiatic Studies 1937 de kurulmuştur.

İkinci dünya savaşından sonra türkoloji çalışmaları yeni bir önem kazanmıştır.

1947 de İstanbul'da yerli ve yabancı bilginlerin katılımıyla Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti adı verilen uluslararası bir kurum

meydana getirilmiştir. Bu kurumun organı olan Oriens dergisi 1947 den beri düzenli olarak çıkmakta ve türkoloji yazılarına geniş yer vermektedir.

İkinci dünya savaşından sonra Macaristan'da türkoloji çalışmaları Macar Bilimler Akademisinin yönetimi altına geçmiştir. Bu akademi türkoloji ve doğu çalışmalarını yaymak üzere 1950 de Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae adlı bir dergi kurmuştur. Yine bu akademinin Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae (1950) adını taşıyan dergisinde de türkoloji yazıları vardır.

Sovyetler Birliğinde birinci savaştan sonra türkoloji alanında pek çok dergi çıkmıştır. 1922 de Rus Bilimler Akademisi Yafetidoloji Araştırmaları Enstitüsü tarafından çıkarılan Yafetiçeskiy Sbornik dergisinde tanınmış türkologların yazıları vardır. 1925 te Leningrad'da çıkan Zapiski Kollegii Vostokovedov pri Aziatskom Muzee Akademii Nauk Soyuzu Sovetskikh Sotsialistiçeskih Respublik dergisi de türkoloji dergileri arasında önemli bir yer tutar. Ertesi yıl yine Leningrad'da Trudı Tyurkologiçeskoj Seminarii adlı bir dergi daha çıkmağa başlamıştır. Bunlardan başka, Trudı Otdela Vostoka (Gosudarstvenniy Ermitaj) (1939), Sovetskoe Vostokovedenie (1943), Epigrafika Vostoka (1947), Tyurkologiçeskiy Sbornik (1951), Trudı Instituta Yazıkoznaniya (1952), Problemi Vostokovedeniya (1959) dergilerini de saymak lâzımdır.

Türkoloji alanında en son kurulan dergi olarak Central Asiatic Journal'ı gösterebiliriz (1955).

Türk diliyle ilgili çalışmalar bakımından türlü kitaplıklarda bulunan Türkçe yazmaların tesbit edilerek gözden geçirilmesi gerekiyordu. Bu ihtiyaç daha geçen yüzyılda hissedilmiş ve türlü yazarlar Avrupa kitaphıklarında bulunan Türkçe yazmaları müstakil kataloglarda tanıtmışlardır. Bu katalogların belli başlıları: J. von Hammer (Viyana Saray Kitaphığı, 1812), H. Krafft (Viyana Akademisi, 1842), C. J. Tornberg (Uppsala, 1849), A. Dozy (Leiden, 1851), P. de Jong (Leiden, 1862), B. Dorn (Petersburg, 1862), G. Flügel (Viyana Saray Kitaphığı, 1865-67), Ch. Rieu (British Museum, 1884), W. Pertsch (Berlin, 1889), H. Ethé (Bodleian-Oxford, 1889-90), C. Nallino (Torino, 1900), E. G. Browne (Cambridge, 1910-22), A. Semenov (Taşkent, 1925), K. V. Zetterstéen (Uppsala, 1928), E. Blochet (Bibliothèque Nationale, Paris, 1932-33), E. Rossi (Vatikan, 1953), J. Aro (Helsinki, 1958).

Yukarıda belirtildiği gibi, belli başlı Avrupa ülkelerinde Türklerle ilgili araştırmalara girişilmesinde bu ülkelerin özel durum, imkân ve ih-

tiyaçları rol oynamıştır. Başlangıçta bu çalışmalar islâmistik alanında kalmış, sonraları filoloji çığırına girmiş ve son olarak, dil araştırmaları özlüğünü kazanmıştır.

Türkoloji alanında İtalyanlar tarafından yapılan araştırmalar tarih bakımından başta gelir. İtalyan bilginleri başlangıçtan beri Türkçe gramerler, sözlükler yazmışlar, İtalyan kitaplıklarında bulunan eski Türkçe yazmalar üzerinde çalışmışlardır. Genel olarak, İtalya'da türkoloji daha çok islâmistik sınırları içinde yer almıştır. Bu alanda L. Bonelli, E. Rossi ve A. Bombaci'nin adını verebiliriz.

Osmanlı türkleriyle sürekli münasebetleri dolayısıyla Avusturya da Türklerle ilgili etütlere önem vermek ihtiyacını duymuştur. Avusturya'da eski bir tarihe çıkan dilmaç okulu, büyük gelişmeler göstermiştir; J. von Hammer, G. Meyer, J. Grunzel, Fr. von Kraelitz-Greifenhorst, P. Wittek, H. Jansky, H. W. Duda, A. Tietze, O. Pritsak gibi bilginler Avusturya'da bu alanda çalışmışlardır.

Erken bir çağda Türklerle ilgilenmeye başlayan ülkelerden biri de Fransa'dır. Fransa'nın siyasî durum ve tutumu göz önünde tutularak, türkoloji çalışmaları islâmistik ve sinoloji sınırları içinde yer almıştır. A. Rémusat (*Recherches sur les langues tartares*, 1820), S. Julien (*Documents historiques sur les Tou-kiue*, 1864) ve E. Chavannes (*Documents sur les Tou-kiue occidentaux*, 1903), türkoloji tarihinde de yerleri olan sinologlardandırlar. Fransızlar Türk diline bir üniversite kürsüsü tahsis etmişlerse de, Collège de France'taki bu kürsü tanınmış Fransız türkoloğu A.-J. B. Pavet de Courteille'in ölümü (1889) üzerine kaldırılmıştır. Bununla beraber, Paul Pelliot sinoloji çalışmaları yanında sık sık türkoloji konularını da işlemiştir. Yaşayan Doğu Dilleri Okulunda çalışan A. Jaubert, C. A. Barbier de Meynard, J. Deny, A. Sauvageot, L. Bazin gibi tanınmış dilciler sözlük ve gramerler yazmışlardır.

İngilizler de Osmanlı Türkleriyle temasa geçtikten sonra Türk dili ve Türklere karşı ilgi göstermeğe başlamışlardır. Oxford'da 1670 te W. Seaman bir Türkçe gramer yazmıştır. Sonra, 1832 de A. L. Davids de Doğu Türkçesinin grameri üzerine bir eser yazarak, Kutadgu Bilig ve Doğu Türkçesi üzerine bilgi vermiştir. İngiltere'de bu alanda Sir Denison Ross ile R. B. Shaw çalışmışlardır. İngiliz türkologları arasında Osmanlı Türkçesi üzerinde çalışan J. W. Redhouse'u önemle anmak lâzımdır.

Holânda'da türkoloji etütleri islâmistik sınırları içinde kalmakla beraber, M. Th. Houtsma, J. H. Kramers gibi birtakım bilginler türko-

loji alanında da çalışmışlardır.

Belçika'da Altay dilleri alanında Ch. Harlez çalışmıştır. Onun öğrencisi olan W. Bang, aşağıda belirtileceği gibi, türkoloji alanında verimli çalışmalar yapmıştır. Louvain Üniversitesinin çıkardığı Le Muséon dergisinde bu bilginlerin yazıları ve türkoloji ile ilgili birtakım çevirmeler yer almıştır.

İsviçre'de türkoloji çalışmaları yenidir. Bu alanda R. Godel'in 1945 te çıkan bir gramerini belirtebiliriz.

Osmanlılarla eski münasebetleri bulunan Polonya'da da türkoloji gelişme imkânları bulmuştur. Yukarıda Meninski'nin adını vermiştik. Ondan sonra Polonya'da Kraków Üniversitesinde Türk dili öğretimine yer verildiğini görüyoruz. Bu üniversitede türkoloji çalışmaları, tanınmış türkolog T. Kowalski tarafından yetki ile idare edilmiştir. Kowalski, bir yandan Polonya topraklarında oturan Karaimlerin dili üzerinde çalışmış, bir yandan da Rumeli ve Anadolu ağızlarını araştırmıştır. Onun ölümünden sonra Polonya'da türkoloji etütlerinin yönetimi A. Zajaczkowski'ye geçmiştir. Eski geleneğe uyarak, Zajaczkowski'nin de Karaimler, Kıpçaklar, Hazarlar ve Eski Osmanlıca alanlarında çalıştığını belirtebiliriz. Polonyalı altaist Wl. Kotwicz ile türkolog H. S. Szapszal, J. Grzegorzewski, J. Bielawski de bu arada anılmalıdır.

Çekoslovakya'da türkoloji doğu bilimleri (orientalistik) içinde başlamış, henüz bağımsız bir kol haline gelememiştir. J. Rypka Fars ve Arap edebiyatıyla ilgili araştırmaları yanında klâsik Türk edebiyatı üzerinde de durmuştur. Bu arada J. Blaskovics de anılabilir.

İskandinav ülkelerine gelince: başta Danimarka'yı zikretmek lâzımdır. Geçen yüzyılın sonlarında Vilhelm Thomsen Orhon yazıtları üzerinde çalışarak o zamana kadar okunamıyan eski Türk yazısını çözmüştü (1893). Bu yazıtların okunarak yayımlanması türkoloji alanında bir dönüm noktası sayılabilir. Bu olaydan on yıl sonra Vilhelm Grönbech, tarihî Türk ses bilgisi üzerine önemli bir araştırma yayımlayarak, bu alanda yeni birtakım fikirler ileri sürmüştür (1902). Bu eserin çıkması üzerine Holger Pedersen de Türk ses kuralları üzerinde durmuştur. Son yıllarda Danimarka'da türkoloji alanında Vilhelm Grönbech'in oğlu Kaare Grönbech verimli çalışmalar yapmıştır. İlk olarak Türk dilinin yapısı üzerinde duran Grönbech, Codex Cumanicus'un faksimilesini bastırmış, sonra bu eserin sözlüğünü meydana getirmiştir.

İsveç'te G. R. Raquette Türkçede vurgu sorusu üzerinde durduğu gibi, Doğu Türkçesiyle ilgili araştırmalar da yapmıştır. Gunnar Jarring

de aynı alanda çalışmış, zengin diyalektoloji gereçleri toplamıştır. Son olarak, Bj. Collinder'in Türkiye Türkçesinin fonetiği üzerine yazdığı bir araştırmayı da ekliyebiliriz.

Norveç'te K. Nielsen Türk diliyle ilgili birkaç yazı yazmıştır.

İskandinav ülkelerinde türkoloji alanında ancak birkaç kişinin çalışmasına mukabil, filolojinin belli başlı merkezlerinden biri olan Almanya'da bu alanda birçok araştırmacılar yetişmiş, bağımsız türkoloji kürsüleri kurulmuştur. Tanınmış Alman sinoloğu Wilhelm Schott, bir yandan Çin kaynaklarında eski Türkler üzerine verilen bilgileri toplamış, bir yandan da Altay dilleri sorusunu işlemiştir. Ondan sonra, O. Böhlingk'in Yakut dili grameri türkoloji araştırmaları alanında önemli bir adımdır. Böhlingk'in bu gramerinde Türk dilleri arasında özel bir yer tutan Yakutça her bakımdan sağlam olarak işlenmiştir (1851).

Orhon yazıtlarının Thomsen tarafından okunması Avrupa'da büyük yankılar uyandırmıştı. Bu yazıtların yayımlanması W. Bang'ın esas çalışma alanını bırakarak yeniden türkolojiye dönmesini sağlamıştır. Bang bir yandan tarihî Türk grameriyle ilgili araştırmalar yapmış, bir yandan da Asya'daki kazılarda elde edilen Uygurca yazmaları yayımlamıştır. Aynı alanda A. von Le Coq ve F. W. K. Müller de çalışmışlardır. Bugün Uygur dili ve genel olarak eski Türk dilleri üzerinde A. von Gabain muhtelif araştırmalar yapmaktadır. Eski Türk dilleri ve Türk tarihi alanında J. Markwart'ın önemli araştırmaları vardır. "Orta Türkçe" üzerinde önemli araştırmalar veren bir Alman bilgini de aslen arabist olan C. Brockelmann'dır. G. Bergsträsser (İstanbul Türkçesi fonetiği) Fr. Giese (Anadolu ağızları), K. Foy (Azerî ve Anadolu ağızları) da türkolojinin türlü kollarında çalışmışlardır. K. H. Menges Orta Asya Türk ağızları ile ilgili araştırmalar yaptığı gibi, Türklerle İslâvlar arasındaki dil münasebetleri üzerinde de durmuştur. J. Benzing Çuvaşça üzerinde çalışmaktadır.

Bunlardan başka, G. Jacob, Th. Menzel, H. Ritter, Fr. Taeschner, O. Spiess, Fr. Babinger... gibi Alman bilginleri de Türk filolojisiyle ilgili konular işlemişlerdir.

Türklerle ilgili araştırmalar bakımından Rusya'nın durumu Avrupa ülkelerinden farklıdır. Rus araştırmacıları Türkler arasında dil gereçleri toplamak, Türk boylarının hayatını tetkik etmek hususunda geniş imkânlardan yararlanmışlardır. İşte bu imkânlardan yararlanan Rus bilginleri türkolojiye büyük gereç koleksiyonları, sözlükler, gramerler kazandırmışlardır.

Rus türkologlarının başında Mirza Mehmet Ali Kâzım Bey (A. Kazembek) gelir. Onun yazmış olduğu Genel Türk-Tatar grameri (1839), karşılaştırmalara dayanmaktadır. J. Th. Zenker tarafından Almancaya çevrilen bu eser, uzun zaman kullanılmıştır. Sözlük alanında karşılaştırmalı ilkelere göre yazılan ilk eser L. Z. Budagov'un sözlüğüdür (1869-1871).

Kâzım Bey ve Budagov'un açtığı yolda sonradan V. V. Radlov (W. Radloff) da çalışmış ve meydana getirdiği eserler türkolojinin ana kaynakları değerini kazanmıştır. Bu eserler arasında Türk lehçelerinin karşılaştırmalı sözlüğü ve Türk halk edebiyatı örnekleri en tanınmış olanlarıdır. Bunlardan başka, Orhon yazıtlarının yorumlanması, Codex Cumanicus ve Kutadgu Bilig'in işlenmesi, Türk dillerinin karşılaştırmalı gramerinin yazılması alanlarında da çalışmıştır.

Onun yetiştirdiği öğrencilerden biri (N. F. Katanov) de Türk diyalektolojisiyle ilgili birtakım araştırmalar yapmıştır. Katanov'un en çok çalıştığı alan Altay çevresidir.

Türk lehçeleriyle ilgili olarak N. A. Aristov'un Türk boylarının yayılışı üzerine kaleme aldığı eser de önemlidir. Bunun yanında tanınmış Rus tarihçisi V.V. Bartol'd (W. Barthold) tarafından yazılan araştırmalar göz önünde tutulabilir. Orta Asya Türk tarihi üzerine onun yazmış olduğu araştırmalar, birçok yeni neticeler vermiştir.

Türk tarihiyle ilgili kaynaklar üzerinde çalışan İ. N. Berezin'in araştırmalarını da önemle belirtmek lâzımdır. V. V. Vel'yaminov-Zernov ve V. D. Smirnov da Türk tarihiyle ilgili kaynaklar üzerinde durmuşlardır.

P. M. Melioranskiy eski Türkçe yazmaların işlenmesine önem verdiği gibi, lehçeleri araştırmaya da çalışmıştır. Yine Türk lehçeleriyle ilgili sorular üzerinde V. A. Bogoroditskiy de çalışmıştır. F. E. Korş ve A. N. Samoyloviç daha çok Türk dillerinin sınıflandırılması sorusu üzerinde çalışmışlardır. Bundan başka, Samoyloviç Türkiye Türkçesi, Tatarca, Türkmence, Çağatayca gibi Türk dilleri üzerine de yazılar yazmıştır. S. S. Mayzel' Türkçedeki izafet üzerinde çalışmıştır.

Eski yazı dillerini araştıran S. E. Malov ve muhtelif Türk lehçeleri üzerinde çalışan N. A. Baskakov da Türk dillerinin sınıflandırılması konusuna dokunmuşlardır. Ancak, Malov'un "Yeni Uygurca" metinleri de göz önünde tutulmalıdır. Baskakov da Nogayca, Karakalpakça gibi şimdiye kadar araştırılmıyan Türk dilleri üzerine büyük eserler vermiştir. Bunlarla ilgili olarak, E. D. Polivanov, A. K. Borovkov, K. K. Yudakhin,

İ. A. Batmanov ve M. B. Balakaev'in diyalektoloji araştırmaları da kaydedilebilir. Altay ağızları alanında N. P. Direnkova başarı ile çalışarak değerli yayınlar bırakmıştır. A. P. Petseluevskiy Türkmence alanında bir takım eserler vermiştir. M. Ş. Şiraliev Azeri lehçeleri üzerinde çalışmıştır.

Anadolu Selçuklularının tarihini yazan V. A. Gordlevskiy, Anadolu ağızları ve folkloru ile ilgili araştırmalar da yapmıştır. D. A. Magazanik Türkçe sözlüğü ile tanınmıştır. M. S. Mikhaylov Türk argosu üzerinde durmuştur. A. N. Kononov Türk dillerinin grameriyle ilgili konuları işlemiş ve Türkiye Türkçesi ile Özbekçenin gramerlerini yazmıştır. E. V. Sevortyan da Türk grameri alanında çalıştığı gibi, etimoloji ve karşılaştırmalı gramer araştırmaları da yapmıştır. Karşılaştırmalı gramer çalışmaları yapan Rus türkologlarından biri de N. K. Dmitriev'dir. Bu alanda onun başkanlığı altında karşılaştırmalı Türk fonetiği ve morfolojisi üzerine kolektif bir yayım da çıkmıştır.

Türk dilleri arasında özel birer grup teşkil eden Çuvaşça ve Yakutça da daha çok Rus türkologları tarafından araştırılmıştır.

Çuvaşça üzerinde N. İ. Zolotnitskiy çalışmış ve bir sözlük yazmıştır. Ancak, bu alanda en önemli yayım ve çalışmaları N. İ. Aşmarin'e borçluyuz. Aslen Çuvaş olan Aşmarin, Bulgarlar ve Çuvaşlar arasındaki münasebetleri gözden geçirdikten sonra Çuvaş diyalektolojisi alanında sürekli araştırmalar yaparak Çuvaş dilinin en zengin sözlüğünü meydana getirmiştir. Bundan başka, Çuvaş grameriyle ilgili yayımları da vardır. Aşmarin'den sonra, Çuvaşça üzerinde V. G. Egorov ve N. K. Dmitriev de çalışmışlardır.

Yakut etütleri alanında E. K. Pekarskiy Yakut sözlüğü ile büyük bir boşluğu doldurmuştur. Ondan sonra S. V. Yastremskiy (Yakut grameri), L. N. Kharitonov (Yakut grameri), P. P. Baraşkov (Yakut fonetiği) ve E. İ. Ubryatova (Yakut sentaksi) bu alanda çalışmışlardır.

Rus mongolisti B. Y. Vladimirtsov birçok yazılarında Türk-Moğol münasebetleri üzerinde durmuş ve Moğolların sosyal teşkilâtı üzerine yazdığı eserinde Türklerle ilgili müşahede ve bilgilere de yer vermiştir.

Dillerinin yapısı bakımından Türkçeye karşı ilgi gösteren Finler, türkoloji çalışmalarına geçen yüzyılın ilk yarısında katılmışlardır. Yukarıda M. A. Castrén'in yaptığı araştırmaları belirtmiştik. Onun altaistik tarihinde önemli bir yeri vardır. Altay dilleri tâbirini ilk olarak ileri sürenlerden biri Castrén'dir. Onun Karagaşça ve Koybalca ile ilgili çalışmaları en eski diyalektoloji yayımları sayılabilir.

Finler eski Türk yazıtları üzerinde de durmuşlar ve H. J. Heikel'in başkanlığında Orhon çevresine bir kurul göndererek Kök Türk yazıtlarının stampajını almışlardır. Thomsen'in bu yazıtlar üzerindeki çalışmaları Finlerin yaptığı bu yayımlara dayanmaktadır. Thomsen'in eski Türk yazıtlarını çözmesinden önce Fin bilginlerinden O. Donner bu yazıtların bir kelime indeksini yayımlamıştır. O. Donner'in oğlu K. Donner de eski Türk tarihiyle ilgili etütler yapmıştır. Büyük Fin slâvisti J. J. Mikkola eski Bulgar Türklerinin kronolojisiyle ilgili yayınlar yapmıştır. Fin türkologlarının Türk diyalektolojisi alanında da büyük bir başarı ile çalıştıklarını görüyoruz. İlk olarak, H. Paasonen'in Çuvaşça ve Tatarca üzerindeki köklü etütlerini belirtebiliriz. Onun yazdığı Çuvaş sözlüğü türkologlar için yeni çalışma imkânları sağlamıştır. Paasonen'den sonra doğrudan doğruya Türk ve Moğol dilleri üzerinde çalışarak modern altaistiğin temellerini atan G. J. Ramstedt yetişmiştir. Onun Çuvaşçanın Türk dilleri arasındaki yeri ve Moğolca ile ilgisi üzerindeki çalışmaları, Moğol-Türk münasebetleriyle ilgili araştırmaları, Moğol diyalektolojisi toplamaları ve son olarak, Kore dilini de göz önüne alan karşılaştırmalı Altay etütleri bu alanda önemli adımlar sayılır. Ramstedt'in açtığı bu yolda bugün Pentti Aalto başarı ile çalışmaktadır.

Çağdaş Fin türkolojisinin seçkin bir mümessili olarak M. Räsänen'i gösterebiliriz. Räsänen başlangıçta Çeremisçe ile Çuvaşça ve Tatarca arasındaki münasebetleri ele almış, sonradan Anadolu diyalektolojisi alanında çalışmış, son yıllarda da bütün Türk dillerini göz önünde bulundurarak Türk fonetiği ve morfolojisi üzerinde karşılaştırmalı etütler yapmıştır. Türk dilleriyle Fin-Ugor dilleri arasındaki münasebetler sorusu Y. Wichmann, A. Kannisto, Y. Toivonen gibi Fin bilginleri tarafından da işlenmiştir. Genç Fin Türkologları arasında E. Karahka ile P. Jyrkänkallio da zikredilebilir.

Finler gibi, dillerinin kökü bakımından türkoloji etütlerine büyük önem veren uluslardan biri de Macarlardır. Yukarıda Kórös'lü S. Csomanın Asya gezisinden bahsetmiştik. Romantik bir atmosfer içinde geçen bu çağdan sonra Macarlar daha sistemli çalışmalara girişmişlerdir. Ana çalışma alanı olmamakla beraber J. Budenz türkoloji etütleri de yapmıştır. Çuvaşça ve Özbekçe metinler yayımlamış, Macarcadaki Türkçe alıntılar üzerinde durarak bunların Çuvaşçadan geldiğini tesbit etmiştir. Doğrudan doğruya türkoloji alanında çalışan ilk Macar dilcisi A. Vámbéry'dir. Vámbéry çağdaş Türkler üzerine genel bir eser ver-

diği gibi, Kutadgu Bilig'i ilk olarak işlemiş, "Türk etimoloji sözlüğü" adlı bir eser yazmıştır. Onun yayımları arasında Eski Osmanlıca ve Çağatayca etütleri de vardır.

Kumanların Macaristan'la ilgisi dolayısıyla Macarlar Codex Cumanicus'la da ilgilenmişlerdir. Bu ilgiyi göz önünde tutan kont Géza Kuun, Codex Cumanicus'un ilk baskısını yayımlamıştır.

Macar dilcilerinden G. Bálint Asya'da araştırma gezileri yapmış, bu arada özel araştırmalarına dayanarak Kazan Tatarcası üzerine bir gramer yazmıştır. Bu gramerin sonundaki sözlük de önemli bir kaynaktır.

Eski Macar türkologları arasında yurdumuzda en çok tanınmış olanı I. Kúnos'tur. Kúnos Rumeli ve Anadolu alanlarında birçok geziler yaparak halk edebiyatımızın ürünlerini tesbit etmiş, halk oyunlarımız üzerinde durmuştur. Bu sebeple, onu Anadolu ve Rumeli diyalektolojisinin kurucusu sayabiliriz. Kúnos'un öğrencilerinden F. Vincze de Anadolu ağızlarıyla ilgili birkaç yazı yazmıştır.

İstanbul ağızı üzerinde çalışan Macar türkologlarından biri de Gy. Mészáros'tur. Onun Çuvaşça ve Başkurtça üzerine yaptığı araştırmalar da önemlidir.

Macar bilginlerinden V. Pröhle Osmanlı Türkçesi yanında Kafkas ve Ural ağızları üzerinde çalışarak bugüne kadar kullandığımız birtakım araştırmalar meydana getirmiştir.

Eski Macar bilginleri arasında türkoloji konularıyla ilgili araştırmalar yapan B. Munkácsi, bir yandan özel araştırmalarıyla, bir yandan da Keleti Szemle dergisinin müdürü olarak türkoloji alanında çalışmıştır. Munkácsi'nin yanında arasına Türk dilleri üzerinde duran D. Fokos (D. R. Fuchs) da zikredilebilir.

Çağatayca ve Eski Osmanlıca üzerinde J. Thúry değerli araştırmalar yapmıştır. Bundan başka, Anadolu ağızlarıyla ilgili yazıları da vardır.

Büyük Macar dilcisi Z. Gombocz Macaristan'da türkoloji alanında yepyeni bir çığır açmıştır. Yeni dil bilgisi akımlarını takibederek sağlam bir genel dil kültürü kazanan Gombocz, Altay dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisi üzerindeki yapıcı etütleriyle tanınmıştır. Gombocz'un en önemli eserlerinden biri, Macarcadaki Türkçe alıntıları işliyen eseridir.

Çağdaş Macar türkologları Gombocz'un açtığı çığırda yürümüşlerdir. Bunların başında Budapeşte Üniversitesi türkoloji profesörü Gy. Németh gelir. Türkiye Türkçesinin küçük bir gramerini yazdıktan sonra, Eski Osmanlıca ve Türk diyalektolojisi üzerinde durmuştur. Türkoloji alanında elde edilen neticelerle Macarların ana tarihini aydınlatmağa çalışmış

ve bu sorularla ilgili olarak Hunların ve Bulgar Türklerinin tarih ve dili üzerinde durmuştur. Németh Çuvaşça ve Yakutçanın Türk dillerinin tarihi bakımından özel bir değer taşıdığını takdir ederek, bu dillerin işlenmesine önem vermiştir. Yakut dilinin fonetiğini yazdığı gibi, genel olarak Türk fonetiği ile ilgili araştırmalar da yapmıştır. Son olarak, Bulgaristan Türk ağızlarının sınıflandırılması üzerine büyük bir yazı yayımlamıştır.

Németh yalnız bu çalışmalarıyla kalmamış, ayrıca türkolojinin türlü kollarında çalışan birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Bunların arasında L. Rásonyi (Türk şahıs ve yer adları), J. Eckmann (Harezmi Türkçesi, Çağatayca, Karamanlıca, Rumeli ağızları), T. Halasi Kun (Eski Osmanlıca, Kıpçakça), D. Sinor (Uygurca, Altay dilleri), Gy. Hazai (Rumeli ağızları), Zs. Kakuk (Rumeli ağızları) . . . gibi araştırmacılar vardır. Bu arada aynı gruptan iranist Zs. Telegdi de türkolojiyle ilgili birkaç araştırma yapmıştır. Arabist K. Czeglédy de arasına türkoloji konuları üzerinde durmaktadır.

Gombocz ile Németh'in öğrencisi olan L. Ligeti mongolist ve sinolog olarak değerli araştırmalar yaptığı gibi, türkoloji alanında da çalışarak Türk fonetiği ve Türk diyalektolojisiyle ilgili ciddi etütler meydana getirmiştir.

Tanınmış Macar bizantinoloğu Gy. Moravcsik, Türk tarihinin Bizans kaynaklarını araştırmış ve Bizans tarihçileri tarafından tesbit edilen Türkçe ad ve kelimeleri büyük bir eserde toplamış ve işlemiştir.

Amerika'da türkoloji çalışmaları ikinci dünya savaşından sonra başlamıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde Türklere karşı duyulan ilginin artması üzerine birçok üniversitelerde Türkoloji kürsüleri kurulmuştur. Bu kürsülerin öğretim üyeleri Avrupa'dan sağlanmıştır (N. Poppe, K. H. Menges, T. Halasi Kun, A. Tietze . . .). Bunlardan Poppe, ikinci dünya savaşından önce Rusya'da Vladimirtsov'un yanında mongolist olarak yetişmiş ve sonradan altaistik yolu ile sık sık türkoloji konularına dokunmuştur. En çok çalıştığı alanlar Çuvaş ve Yakut dilleri alanlarıdır. Son yıllarda karşılaştırmalı Altay gramerini işlemeğe başlamıştır.

Japonya'da K. Shiratori, T. Haneda, H. Izui gibi dilciler eski Türklerle ilgili soruları tetkik etmişlerdir.

İkinci dünya savaşından sonra İsrail'de türkoloji öğretimi için üniversitede özel bir kürsü kurulmuştur. Bu kürsüde Berlin üniversitesinin eski öğretim üyelerinden G. Weil ile U. Heyd Türkiye Türkçesi üzerinde çalışmaktadır.

Balkan ülkelerine gelince: Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'da türkoloji şimdiye kadar bağımsız bir bilim kolu olarak büyük bir gelişme gösterememiştir. Ancak, mahallî ihtiyaç ve imkânlara göre mahdut birtakım araştırmalar yapılmıştır.

Bulgaristan'da St. Mladenov (Eski Bulgarların dil kalıntıları, Peçenekler, Kumanlar), S. Çilingirov (Rumeli ağızları), V. Beşevliev (eski Bulgar yazıtları), P. Miyatev (Başkurtça ve Osmanlı kaynakları), G. D. Gılbov (Türk grameri, Türk sözlüğü) gibi araştırmacılar arasına türkoloji ile ilgili yazılar yazmışlardır.

Yugoslavya'da bugün F. Bajraktarević ileri gelen bir türkologtur. Daha eski çağlarda büyük slâvist Fr. Miklosich, Balkan dillerindeki Türkçe alıntılar konusu üzerinde büyük bir eser yazmıştır.

Romanya'da meşhur tarihçi N. Iorga, büyük bir Osmanlı tarihi yazmışsa da, doğrudan doğruya dil sorularına dokunmamıştır. Romanya'lı tanınmış romanist ve argo uzmanı L. Şaineanu, Romencedeki Türk alıntılarını büyük bir eserde toplamıştır. Son yıllarda M. Ceachir (Gagavuzca) ve A. Decei (Eski Osmanlıca, Osmanlı tarihi) birkaç eser vermişlerdir.

Yunanistan'da türkoloji etütleri alanında henüz kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. Yalnız Karamanlıca üzerinde S. Salaville ile E. Dalleggio bibliyografik bir eser yayımlamışlardır.

1951 de İstanbul'da toplanan XXI. Uluslararası Doğu Bilginleri Kongresi, türkologlar arasında iş birliği yapılarak bir türkoloji ana kitabı (Grundriss) yazılmasını kararlaştırmıştı. Bu karar, geçen yıl gerçekleşmiş ve bu ortak çalışmanın birinci cildi çıkmıştır. "Philologiae Turcicae Fundamenta" adı altında çıkan bu eser türkologlardan bir kısmı arasında yapılan iş birliğinin ilk ürünüdür.

Türkler tarafından yazılmış ilk türkoloji çalışması olarak Kâşgarlı Mahmut'un XI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Divanü Lûgat-it-Türk-adlı eserini gösterebiliriz. XV. yüzyılda Herathî Ali Şir Nevaî Muhakemetü'l-lûgateyn adlı eserinde Çağatayca'yı Farsça ile karşılaştırmıştır. Anadolu'da yazılan en eski Türkçe gramer, XVI. yüzyılın birinci yarısında Bergama'lı Kadri'nin yazmış olduğu Müeyyireset-ül-ulûm adlı eseridir.

M. Viguiet'nin İstanbul'da Fransızca olarak çıkan Türkçe grameri de Türkiye türkolojisinin bir ürünü sayılabilir (1790). Bundan sonra Ahmet Cevdet ile Fuat Paşa'nın Kavaid-i Osmaniye'si (1851), Abdurrahman Fevzi Efendi'nin özel bir tahlil yaparak yeni bir terminoloji veren Mikyas-ül-lisan kıstas-ül-beyan'ı (yaz. 1847, bas. 1881), Abdullah Ramiz

Paşa'nın Türkçede fiil çekimini esaslı olarak işliyen Lisan-ı Osmanînin Kavaidini havi Emsile-i Türkî'si (1866) ve Süleyman Paşa'nın İlm-i Sarf-ı Türkî'si (1875) belirtilebilir. Daha eski çağlarda yazma halinde kalmış olan birtakım sözlükler vardır. Şeyhülislâm Esat Efendi'nin Lehçet-ül-lûgat'i (1795) Türkçe için önemli bir kaynaktır. Bu arada Arapça ve Farsça sözlük çevirmeleri yapan yazarlar da vardır. Ahmet Asım Efendi'nin Arapça Kamus çevirmesi (1814) ile Farsçadan Burhan-ı Katı çevirmesi (1799), Vankulu Mehmet Efendi'nin Sihak çevirmesi (1729) zikredilebilir.

Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'si (1886), Mehmet Salâhî'nin Kamus-u Osmanî'si (1897-1906), Muallim Naci'nin Lûgat-i Naci'si (1902) önemli sözlük yayımlarıdır. Şemsettin Sami'nin Kamus-u Türkî'si (1901) bu sözlükler arasında özel bir yer tutar.

Buhara'lı şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatayca sözlüğü İstanbul'da 1882 de, Mehmet Sadık Efendi'nin Çağatayca grameri de İstanbul'da 1897 de çıkmıştır. Bu arada Kazanlı Abdülkayyum-ı Nâsîrî'nin Lehçe-i Tatarî (1895-1896) adlı eseri de anılabilir. Kırım Türklerinden Bekir Çobanzade tanınmış bir türkologdur.

Hüseyin Kâzım Kadri'nin yazmış olduğu sözlük (1927-1943), belli başlı bütün Türk lehçelerini içine almaktadır.

Divanü Lûgat-it-Türk yazmasının Emrullah Efendi tarafından bulunması ve Kilisli Muallim Rifat tarafından yayımlanması türkolojide önemli bir olay teşkil eder.

Kilisli Muallim Rifat, bundan başka, İbnü Mühenna sözlüğünün yeni bir yazmasını ele geçirerek bastırmış, Kitab-ı Dede Korkut yazmasının yayımlanmasını sağlamış, El-kavanin el-küllîye fi-lûgat-it Türkiyye adlı Kıpçakça sözlüğü yayımlamıştır.

Diyalektoloji araştırmaları Necip Asım'ın birkaç yazısıyla başlamıştır. Birinci dünya savaşından önce İstanbul Darülfünununda Türk dili müderrisi olan Necip Asım, Orhon yazıtları, Atebet-ül-hakaik gibi eski anıtları da tanıtmıştır.

Meşrutiyet yıllarında Türk Yurdu dergisinin kurulması, türkoloji araştırmalarına yeni bir hız ve çeşni vermiş ve birçok eski Türk dili anıtları tanıtılmıştır. Bu derginin yazarları arasında Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Köprülüzade M. Fuad... gibi bilim ve fikir adamları da vardır.

Velet Çelebi'nin Türk diliyle uğraşmaya başlaması da bu yıllara çıkar.

Birinci dünya savaşı yıllarında İstanbul Darülfunununda Fr. Giese ve G. Bergsträsser gibi Alman dilcileri Ural-Altay ve semitistik kürsülerine getirilmiş, böylelikle üniversitede Avrupa metotları daha esash olarak tanıtılmıştır.

İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesine bağlı olarak Fuad Köprülü'nün teşebbüsü ile 1924 te kurulan Türkiyat Enstitüsü bizde türkoloji çalışmalarına yeni bir hız vermiştir. Bir yandan bu enstitünün organı olarak çıkan Türkiyat Mecmuası (1925), bir yandan aynı enstitünün yayınları arasında yer alan eserler, Avrupa'da müsbet bir ilgi ile karşılanmıştır.

1928 yazı inkılâbı Türkiye'de türkoloji çalışmalarında önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Yazı inkılâbı, dilde de bir inkılâp yapma zarureti kuvvetle duyurmuştur.

Sadri Maksudi, Türk Dili İçin adlı kitabında bu zaruret üzerinde durarak birtakım düşünceler ileri sürmüştür.

Cumhuriyetin ilânını takibeden yıllarda Maarif Vekâleti Hars Müdürlüğü yurt ölçüsünde bir kelime toplama teşebbüsüne geçmiştir. 1932 de İshak Refet ile Hamit Zübeyir'in idaresinde çıkan ve bizde yazılan ilk diyalektoloji sözlüğü sayılan Anadilden Derlemeler, bu toplamalara dayanmaktadır.

Diyalektoloji alanındaki bu çalışmalar yanında Türk grameri de ele alınmış ve Ahmet Cevat Emre tarafından uzun bir rapor hazırlanmıştır.

1934 te İstanbul Darülfunununda köklü bir reform yapılmış, 1935 te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurularak Avrupa'dan tanınmış dilcileri öğretim üyeliğine getirilmiştir. Böylece, İstanbul ve Ankara üniversitelerinde modern örneklere göre birer türkoloji bölümü meydana getirilmiştir.

İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde Fuad Köprülü (Türk filolojisi), Ragıp Hulûsi Özdem (lengüistik, türkoloji), Ahmet Caferoğlu (Türk dili tarihi, Anadolu diyalektolojisi), R. Rahmeti Arat (Kök Türkçe, Uygurca), Sadettin Buluç (Türk filolojisi), Mecdut Mansuroğlu (Eski Osmanlıca, Türk grameri), Saadet Çağatay (Türk lehçeleri), Hasan Eren (Türk dili tarihi), Ahmet Temir (Moğolca), Vecihe Hatipoğlu (Türk grameri), Zeynep Korkmaz (Anadolu diyalektolojisi) v. b. türkoloji öğretim üyeleri olarak çalışmış veya çalışmaktadırlar. Ankara Üniversitesi İlahiyat

Fakültesi eski Türkçe dinî metinler profesörü Tahsin Banguoğlu da Türk grameri üzerinde çalışmaktadır.

Yukarıda önemi belirtilen dil inkılâbı akımını bilim bakımından desteklemek üzere 1932 de kurulan Türk Dil Kurumu, bir yandan bir takım ilmî çalışmalara girişmiş, bir yandan da dil inkılâbının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. 1934 te çıkan Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi dil inkılâbında ana yardımcı eser olmuştur. Osmanlıca'dan Türkçeye Cep Kılavuzu (1935) bu eserdeki kelimeleri bir seçimden geçirerek düzenlemiştir. 1932 de Türk Dil Kurumu'nun teklifi ve hükümetin kararıyla yeni bir söz derleme seferberliği açılmıştır. Bu çalışmalar sonunda tesbit edilen kelimeler Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi'nde yayımlanmıştır (1939-1957).

Yukarıda zikredilen Tarama Dergisi bütün Türk dillerinden yararlanmak suretiyle meydana getirilmiştir. Söz Derleme Dergisi ise Türkiye ağızlarında yaşayan kelimeleri toplamıştır. Bu çalışmaları bütünlemek üzere XIII. yüzyıldan sonra yazılan Türkçe yazmalar taranmış ve elde edilen kelimeler 1943 ten başlayarak Tanıklariyle Tarama Sözlüğü adlı yeni bir eserde yayımlanmıştır. 1945 te çıkan Türkçe Sözlük yazılırken bütün bu yayımlardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmalara paralel olarak, Eski Türk yazıtları, Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig, Atebet-ül hakayık, Nehcü'l-feradis, Yusuf ve Zeliha, Kadı Burhanettin Divanı, Mantıkuttayr, Mevlid, Müyessiretül ulûm, Ettuhfettüz zekiyye... gibi dil kaynakları da tıpkıbasım, çevirme ve işleme yolu ile yayım alanına konulmuştur. Bu arada Anadolu diyalektolojisiyle ilgili yayınlar da yapılmıştır. Türk argosu da özel bir ciltte işlenmiştir.

Türk Dil Kurumu kuruluşundan beri Türk Dili-Belleten adlı bir dergi çıkarmıştır. Bu dergi 1951 e kadar çıkmıştır. Bundan sonra Kurum, Türk Dili adlı aylık bir dergi kurmuştur. Ayrıca, Türk diliyle ilgili araştırmaları yaymak üzere 1953 te Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten adlı bir dergi daha kurulmuştur.

Türk Dil Kurumu başlangıçtan beri üniversite öğretim üyelerinin yardımlarından yararlanmıştır. Kurumla üniversiteler arasındaki bu iş birliği gittikçe artarak müsbet neticeler vermiştir. Bundan başka, Kurum ilk günlerden başlayarak yabancı türkologlarla da iş birliği yapmıştır. Bu iş birliği de şu son yıllarda çok artmıştır. Türk Dil Kurumu Avrupa ve

Amerika'da çalışan tanınmış türkologları onur veya haberleşme üyeliğine seçmiş, böylelikle bu iş birliğini bir kat daha artırmaya çalışmıştır.

Bu imkânlar sağlandıktan sonra Türk Dil Kurumu'nun kısa bir süre içinde türkolojinin ana merkezi haline gelmesi ve Türk Dili Araştırmaları Yıllığının da ana türkoloji organı olması pek tabiidir. Yerli ve yabancı türkologların bu düşünceleri benimsiyerek Türk Dil Kurumu'nu ve organını yazılarıyla desteklemekten geri kalmıyacaklarını kuvvetle umarız.

YAZI KURULU
